संस्कृतपीयूषम्

उत्तर प्रदेश बेसिक शिक्षा परिषद्

संस्कृत पीयूषम्

(कक्षा 5)

गणेश-वन्दना

हे गणेश! तव पावनचरणौ,

सर्वे वयं सदा प्रणमामः।

देहि देव! सद्विद्यां नस्त्वं

दूरी कुरु मनसः अज्ञानम्।

साञ्जलि वयं नमस्कुर्मः त्वां,

कृत्वा तव पदपद्मध्यानम्।।

रक्ष सर्वदा हेरम्ब ! त्वं

देव ! त्वां शरणं गच्छामः।

हे गणेश ! तव पावनचरणौ,

सर्वे वयं सदा प्रणमामः।।

शब्दार्थाः

पावन-पवित्र। नस्त्वम् (नः+ त्वम्) हमें तुम। मनसः- मन का। साञ्जलि-हाथ जोड़कर।

पदपद्मध्यानम्-चरण कमलों का ध्यान। हेरम्ब-गणेश। प्रणमामः- प्रणाम करते हैं।

निर्देशः

अध्यापक छात्रों द्वारा सामूहिक एवं सस्वर पाठ कराएँ।

प्रथमः पाठः

सर्वनामपुंल्लिङ्गशब्दाः

बालकः पठति।

सः पठति।

बालकौ पठतः।

तौ पठतः।

बालकाः पठन्ति।

ते पठन्ति।

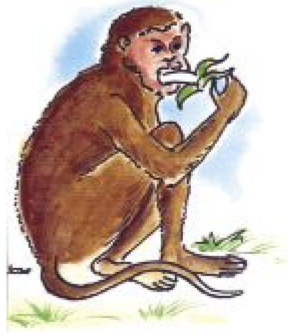

वानरः खादति।

सः खादति।

वानरौ खादतः।

तौ खादतः।

वानराः खादन्ति।

ते खादन्ति।

अश्वः धावति।

सः धावति।

अश्वौ धावतः।

तौ धावतः।

अश्वाः धावन्ति।

ते धावन्ति।

अभ्यासः

१-रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क.बालकः----------।

ख.----------खादतः।

ग. ते----------।

घ.अश्वाः ----------।

२-तीर का निशान लगाते हुए सही जोड़े बनाइए-

क.वानराः पठन्ति।

ख.अश्वौ खादन्ति।

ग.बालकाः धावतः।

घ.वानरः पठतः ।

ड.तौ खादति।

३-संस्कृत में अनुवाद कीजिए-

क.राम पढ़ता है।

ख.वे खाते हैं।

ग.बन्दर खाते हैं।

घ.दो घोड़े दौड़ते हैं।

शब्दार्थाः

तौ- वे दोनों, ते-वे, वानरौ- दो बन्दर, अश्वाः- बहुत से घोड़े, धावतः-(दो) दौड़ते हैं।

प्रोजेक्ट कार्य- पाँच पुल्लिङ्ग शब्दों की सूची बनाइए।

द्वितीयः पाठः

सर्वनामस्त्रीलिङ्गशब्दाः

बालिका क्रीडति।

सा क्रीडति।

बालिके क्रीडतः।

ते क्रीडतः।

बालिकाः क्रीडन्ति।

ताः क्रीडन्ति।

छात्रा लिखति।

सा लिखति।

छात्रे लिखतः।

ते लिखतः।

छात्राः लिखन्ति।

ताः लिखन्ति।

अजा चरति।

सा चरति।

अजे चरतः।

ते चरतः।

अजाः चरन्ति।

ताः चरन्ति।

अभ्यासः

१. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क.बालिका ----------।

ख.---------- क्रीडति।

ग.छात्रे ----------।

घ.अजा ----------।

२. सा, ते, ताः- में से सही पद का प्रयोग करते हुए खाली स्थान भरिए-

क.रमा पचति।

----------पचति।

ख. बालिकाः क्रीडन्ति।

----------क्रीडन्ति।

ग. अजे चरतः।

----------चरतः।

घ. मूषिकाः खादन्ति।

----------खादन्ति।

३.अनुवाद कीजिए-

क.बालिका खेलती है।

ख.बकरी चरती है।

ग.छात्राएँ लिखती हैं।

घ.दो बालिकाएँ खेलती हैं।

शब्दार्थाः

क्रीडति - खेलती है। अजा- बकरी।

तृतीयः पाठः

सर्वनामनपुंसकलिङ्गशब्दाः

तत् पुस्तकम्।

तत् मम पुस्तकम्।

ते पुस्तके।

ते तव पुस्तके।

तानि पुस्तकानि।

तानि तस्य पुस्तकानि।

कमलम् विकसति।

तत् विकसति।

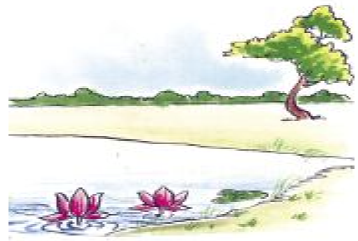

कमले विकसतः।

ते विकसतः।

कमलानि विकसन्ति।

तानि विकसन्ति।

पत्रम् पतति।

तत् पतति।

पत्रे पततः।

ते पततः।

पत्राणि पतन्ति।

तानि पतन्ति।

अभ्यासः

१.खाली जगहों को उपयुक्त सर्वनाम द्वारा भरिए-

क. कमलानि विकसन्ति। ----------विकसन्ति।

ख.पत्रम् पतति। ----------पतति।

ग.कमले विकसतः। ----------विकसतः।

घ.पत्राणि पतन्ति। ----------पतन्ति।

२.फल एवं जल शब्द के रूप प्रथमा एवं द्वितीया विभक्ति में लिखिए।

३.तद् शब्द के रूप पुंल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग एवं नपुंसकलिङ्ग में लिखकर दोहराइए।

शब्दार्थाः

विकसति- खिलता है, पत्रम्- पत्ता, पतति- गिरता है।

चतुर्थः पाठः

अस्मद्, युष्मद्

त्वं पठसि।

युवां पठथः।

यूयं पठथ।

त्वं खादसि।

युवां खादथः।

यूयं खादथ।

अहं गच्छामि।

अहं गृहं गच्छामि।

आवां गच्छावः।

आवां गृहं गच्छावः।

वयं गच्छामः।

वयं गृहं गच्छामः।

अभ्यासः

१.रिक्त स्थानों की पूर्ति द्वारा वाक्य बनाइए-

क.त्वम् ----------।

ख.अहम् ----------।

ग.----------खादथः।

घ.----------गच्छामः।

२.संस्कृत में अनुवाद कीजिए-

क.हम हँसते हैं।

ख.तुम खेलते हो।

ग.हम दोनों लिखते हैं।

घ.मैं घर जाता हूँ।

३.अस्मद् एवं युष्मद् शब्द के रूप प्रथमा एवं द्वितीया विभक्ति में लिखकर दोहराइए।

पञ्चमः पाठः

अव्ययशब्दाः (कुत्र, किं, कदा, प्रातः, तत्र, सदा, सायं, अधुना)

रमेशः- सुरेश। त्वं किं लिखसि?

सुरेशः- अहं पत्रं लिखामि।

मोहनः -रमे! त्वं विद्यालयं कदा गच्छसि?

रमा- अहं प्रातः विद्यालयं गच्छामि।

तत्र अहं सदा ध्यानेन पाठं पठामि।

मोहनः- रमे ! त्वं कदा क्रीडसि?

रमा- अहं सायं क्रीडामि।

मोहनः- रमे ! त्वम् अधुना किं करोषि?

रमा- अधुना अहं दुग्धं पिबामि।

अभ्यासः

१. निम्नलिखित वाक्यों में रिक्त स्थानों की पूर्ति कदा, अधुना, अत्र, प्रातः शब्दों द्वारा कीजिए-

क. अहं----------विद्यालयं गच्छामि।

ख. रमा त्वं ---------- पठसि?

ग. अहम् ---------- क्रीडामि।

घ. ----------त्वं किं करोषि?

२.निम्नलिखित संस्कृत वाक्यों को ध्यान से पढ़कर उन्हीं के आधार पर पूछे गए प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए-

क. मम नाम रमेशः अस्ति।

ख. मम पितुः नाम गणेशः अस्ति।

ग. मम मातुः नाम सरला अस्ति।

घ. मम पिता कृषकः अस्ति।

प्रश्न- उत्तर-

क. तव किं नाम अस्ति? क. ....

ख. तव पितुः नाम किम् अस्ति? ख. ....

ग. तव मातुः नाम किम् अस्ति? ग. ....

घ. तव पिता किं करोति? घ. ....

३.गम्, लिख्, पठ्, क्रीड् ,और पा (पिब्), धातुओं के लट्लकार के रूप लिखिए।

शब्दार्थाः

कुत्र-कहाँ, कदा- कब, किं-क्या, अधुना- इस समय।

षष्ठः पाठः

कारकप्रयोगः

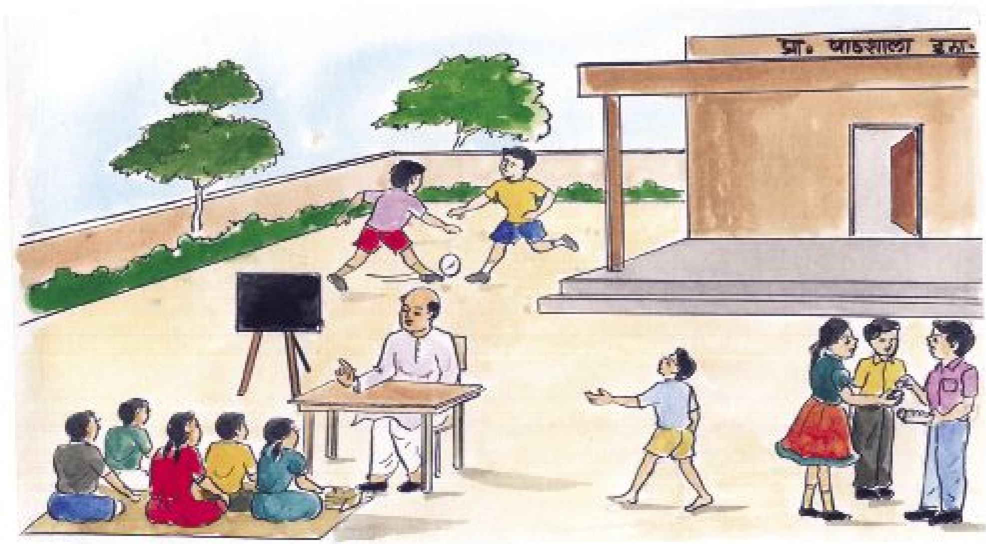

बालकः विद्यालयं गच्छति। तत्र सः पुस्तकं पठति। अन्ये बालकाः अपि पुस्तकानि पठन्ति। बालकाः बालकैः सह क्रीडन्ति। क्रीडानन्तरं ते पठन्ति। तत्पश्चात् ते मध्याह्न भोजनं खादन्ति। बालकाः अन्येभ्यः बालकेभ्यः अपि मध्याह्न भोजनं ददति।

बालकाः ग्रामात् नगरम् आगच्छन्ति। अतः ग्रामाणां बालकाः नगरं दृष्ट्वा प्रसन्नाः भवन्ति। बालकेषु देशस्य भविष्यं सुरक्षितम् अस्ति । भोः बालकाः! यूयं राष्ट्रस्य भावि-नागरिकाः स्थ।

अभ्यासः

१. निम्नलिखित वाक्यों में रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. बालकः --------- गच्छति।

ख.बालकाः बालकैः--------- क्रीडन्ति।

ग.बालकाः ---------मिष्टान्नं ददति।

घ.---------नगरं दृष्ट्वा प्रसन्नाः भवन्ति।

ङ---------देशस्य भविष्यं सुरक्षितम् अस्ति।

२. निम्नलिखित वाक्यों का संस्कृत में अनुवाद कीजिए-

क. वह विद्यालय जाता है।

ख. वे मिठाई खाते हैं।

ग. बालक गाँव से नगर आते हैं।

घ. अभिभावक प्रसन्न होते हैं।

ड0. बच्चे विद्यालय से घर आते हैं।

३. अध्यापक छात्रों से पाठ में आए कारक शब्दों की पहचान कराएँ।

शब्दार्थाः

अन्यान्-दूसरों को, मिष्टान्नं- मिठाई, क्रीडानन्तरम् - खेल के पश्चात्, दृष्ट्वा- देखकर।

सप्तमः पाठः

वर्षाकालः

मित्रैः मुदितः कूर्दति बालः।

वर्षाकालः वर्षाकालः।।

प्रवहति नदीजलं हर-हर-हर।

सर-सर वहति समीरः ।।

वने उपवने तरुशाखायां।

कूजति मधुरं कीरः।।

गर्जति घनः मयूरः नृत्यति।

गगनं गतः मरालः।।

मित्रैः मुदितः कूर्दति बालः।

वर्षाकालः वर्षाकालः।।

अभ्यासः

१. उपर्युक्त कविता का सस्वर वाचन कीजिए।

२. अध्यापक छात्रों से समीरः एवं घनः के पर्यायवाची शब्दों को लिखवाएँ।

शब्दार्थाः

मित्रैः- मित्रों के साथ, मुदितः-प्रसन्न, कूर्दति- -उछल कूद रहा है, समीरः- वायु, कीरः-शुक, तोता, घनः-बादल, मरालः-हंस, तरुशाखायां- वृक्ष की शाखा पर।

प्रोजेक्ट कार्य- वर्षाकाल का चित्र बनाइए।

अष्टमः पाठः

मार्ग-सम्भाषणम्

रमेशः- मित्रं फहीम! त्वं कुत्र गच्छसि?

फहीमः- मित्रम्, अहं चिकित्सालयं गच्छामि।

रमेशः- किम् अभवत्, अपि कुशलम्?

फहीमः- कुशलं कुतः, मम अग्रजः यानात् अपतत्। तस्य एकः पादः भग्नः।

रमेशः- इयं दुर्घटना कुत्र अभवत्?

फहीमः- चतुष्पथे।

रमेशः - किं सः यातायात-संकेतं न अपालयत्?

फहीमः - नहि, नहि, सः तु अपालयत् किन्तु एकः अन्यचालकः संकेतं न अपालयत्। सः वारितः अपि अग्रे आगच्छत् अग्रजं च आघातयत्।

रमेशः- महद् दुःखम्। अहम् अपि त्वया सह चलामि। मित्र! तिष्ठ, तिष्ठ। एकम् तीव्रयानम् इतः आगच्छति। आवां पदाति-मार्गे तिष्ठावः।

अभ्यासः

मौखिकः

१.अधोलिखित प्रश्नों के उत्तर दीजिए-

(क)फहीमस्य अग्रजः कुत्र अपतत्?

(ख)फहीमः कुत्र अगच्छत् आसीत्?

(ग)तीव्रयानं दृष्ट्वा रमेशः किम् अकरोत्?

(घ)अन्यः चालकः किम् अकरोत्?

लिखितः

२.रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. इयं .... कुत्र अभवत्?

ख. सः .... न अपालयत्।

ग. अहम् अपि ....सह चलामि।

घ. यानम् .... आगच्छति।

शब्दार्थाः

अग्रजः - बड़ा भाई। भग्नः - टूट गया।

कुतः - कहाँ। चतुष्पथे- चैराहे पर।

वारितः - मना किए जाने पर। आगच्छत्- आ गया।

आघातयत्- धक्का दे दिया, ठोकर मार दी। पदाति-मार्गे- पैदल रास्ते पर।

निर्देशः-

अध्यापक छात्रों को यातायात के सामान्य-नियमों से अवगत कराएं।

नवमः पाठः

लघुपरिवारः

एषः मम परिवारः

एषः लघुपरिवारः।

परिजन-पालक-जनकः

न हि दीनः नहि धनिकः।

अतिसरला मम जननी

इयं सुशीला भगिनी।

अहमस्याः सुबन्धुः

एषः मम......

भ्रातृभगिन्योः भेदः

न हि कश्चिद्, न हि खेदः।

आदर्शः परिवारः

मोदन्ते द्रष्टारः।। एषः मम......

अभ्यासः

१. उपर्युक्त कविता का सस्वर वाचन कीजिए।

शब्दार्थाः

परिजन- परिवार, जनकः - पिता, दीनः - गरीब, सुबन्धु- अच्छा भाई, भ्रातृभगिन्योः- भाई-बहन में, मोदन्ते-प्रसन्न होते हैं। द्रष्टारः-देखने वाले।

प्रोजेक्ट कार्य- अपने परिवार के सदस्यों के नाम संस्कृत में लिखिए।

दशमः पाठः

काकस्य उद्यमः

एकस्मिन् वने एकः काकः आसीत्। एकदा सः पिपासया आकुलः अभवत्। सः जलाशयम् अन्वेष्टुं वने इतस्ततः अभ्रमत्, किन्तु सुदूरं यावत् कुत्रापि कमपि जलाशयं न अपश्यत्। अन्ते सः एकं घटम् अलभत। तस्मिन् घटे स्वल्पं जलम् आसीत्। अतः सः जलं पातुम् असमर्थः अभवत्।

अथ सः एकम् उपायम् अचिन्तयत्। सः दूरात् पाषाण-खण्डानि आनीय घटे अक्षिपत्। एवं क्रमेण जलम् उपरि समागच्छत्। सः च काकः जलं पीत्वा सुखी अभवत्। उद्यमस्य प्रभावेण काकः सफलः अभवत्। उद्यमस्य प्रभावेण एव सर्वे जीवने सफलाः भवन्ति। उक्तं च-''उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः''।

अभ्यासः

१.संस्कृत में उत्तर दीजिए-

क. काकः कुत्र आसीत्?

ख. सः कया आकुलः अभवत्?

ग. सः किं कर्तुम् असमर्थः अभवत्?

घ. सः:घटे कानि अक्षिपत्?

ड0. कार्याणि केन सिध्यन्ति ?

२. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए -

क. एकदा सः पिपासया ------------अभवत्।

ख. अन्ते सः एकं घटम् ------------।

ग. घटे स्वल्पं------------ आसीत्।

घ. उद्यमस्य प्रभावेण एव ------------ भवन्ति।

३.कहानी का सारांश अपनी भाषा में लिखिए।

4. भू धातु के लट् लकार के रूप को लिखने का अभ्यास कीजिए।

शब्दार्थाः

पिपासया-प्यास से, अन्वेष्टुम् - खोजने के लिए, इतस्ततः- इधर-उधर,

पाषाण-खण्डानि-पत्थर के टुकड़ों को, आनीय- लाकर, सिध्यन्ति-सफल हो जाते हैं।

एकादशः पाठः

सिद्धार्थः

अस्माकं देशे बहवो महापुरुषाः अभवन्। एतेषां महात्मनां गौतमबुद्धं को न जानाति। अस्य एव महात्मनः बाल्यकाले सिद्धार्थः इति नाम आसीत्। सः बाल्यकालाद् एव अति करुणापरः आसीत्। तस्य मनः क्रीडायाम् आखेटे च न अरमत।

एकदा सिद्धार्थः भ्रमणाय नगराद् बहिः अगच्छत्। तत्र सः एकं वृद्धं, एकं मृतं पुरुषं, एकं रोगार्तम्, एकं संन्यासिनं च अपश्यत्। एतान् दृष्ट्वा तस्य मनसि वैराग्यम् उत्पन्नम् अभवत्। ततः सः स्वधर्मपत्नीम्, अबोधं सुतं राहुलं, राज्यं च त्यक्त्वा गृहाद् निरगच्छत्। सः कठिनं तपः अकरोत्। तपसः प्रभावात् सः बुद्धः अभवत्। अहिंसापालनं तस्य प्रमुखा शिक्षा आसीत्। सःजनानां कल्याणाय बौद्धधर्मस्य प्रचारम् अकरोत्।

सम्प्रति चीन- जापानादिषु राष्ट्रेषु अपि बौद्धधर्मः प्रचलितः अस्ति।

अभ्यासः

रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. अस्माकं देशे --------- अभवन्।

ख. सः बाल्यकालाद् एव--------- आसीत्।

ग. सः कठिनम् --------- अकरोत्।

घ. सः जनानां बौद्धधर्मस्य--------- अकरोत्।

शब्दार्थाः

बहवः- बहुत से। अभवन्- हुए। अरमत-लगता था।

रोगार्तम्- रोगी। निरगच्छत्-निकल गया।

प्रोजेक्ट कार्य- पाठ में आए क्रियापदों को छाँटकर लिखिए।

द्वादशः पाठः

अस्माकं देशः

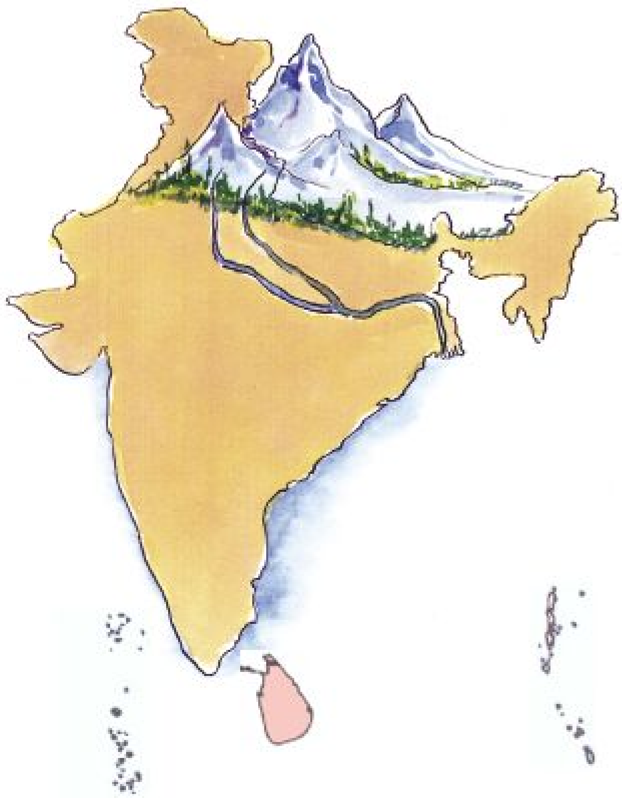

अस्माकं देशस्य नाम भारतवर्षम् अस्ति। अस्माकं देशः अतीवशोभनः अस्ति। जनाः इमं देशं हिन्दुस्तानम् अपि कथयन्ति। भारतस्य उत्तरदिशायां पर्वतराजः हिमालयः अस्ति। हिमालयात् अनेकाः नद्यः निर्गच्छन्ति। तासु नदीषु गंगा प्रमुखा अस्ति।

भारतस्य दक्षिणदिशायां 'हिन्दमहासागरः' अस्ति। भारतस्य पूर्वदिशायां म्यांमारदेशः अस्ति। अस्य पश्चिमदिशायां पाकिस्तानदेशः अस्ति।

अत्र विविधाः प्रदेशाः, विविधाः भाषाः, विविधाः धर्माः च सन्ति। तथापि सर्वे जनाः स्नेहेन मिलित्वा वसन्ति।

धन्यं हि भारतवर्षं धन्या अस्य संस्कृतिः।

अभ्यासः

१.रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. अस्माकं देशः ----------अस्ति।

ख. भारतस्य पूर्वदिशायां ----------अस्ति।

ग. भारतवर्षे विविधाः ---------- सन्ति।

२.गम् धातु के लट्लकार के प्रथम पुरुष में 'निर्' उपसर्ग लगाकर लिखिए।

३.संस्कृत में उत्तर दीजिए-

क. अस्माकं देशस्य किं नाम अस्ति?

ख. भारतस्य उत्तरदिशायां कः अस्ति?

ग. भारतस्य पश्चिमदिशायां कः देशः अस्ति?

शब्दार्थाः

शोभनः- सुन्दर। पर्वतराजः- पहाड़ों का राजा। निर्गच्छन्ति- निकलती हैं। आलयः-घर।

विविधाः- भिन्न-भिन्न। मिलित्वा- मिलजुलकर।

त्रयोदशः पाठः

वीरबालकाः

पठन्तु वीर-बालकाः ! सदा पठन्तु बालकाः।

न हीन-भावना त्वयि प्रकम्पनं भयेन वा

न चात्म-शक्ति-हीनता न रोदनं न दीनता।

परिश्रमः परिश्रमः न मन्दमस्तु ते श्रमः

श्रमेण सर्वसिद्धयः श्रमेण सर्व-सम्भवः।।

न मूकता न पंगुता न कर्ण-दोष-बाध्यता

न वा कदापि ते भयस्य कारणं विलम्बिता।

मनोबलं प्रवर्धतां पठन्तु वीर-बालकाः

स्वदेश-रक्षकाः स्वयं त्वमेव वीरबालकाः।।

पठन्तु वीर-बालकाः !...................................।

अभ्यासः

१.उपर्युक्त श्लोक का सस्वर वाचन कीजिए।

२.प्रेरणाप्रद पंक्तियों को अभ्यास-पुस्तिका में लिखिए।

शब्दार्थाः

प्रकम्पनम् - काँपना

मन्दमस्तु (मन्दम्+अस्तु)- धीमा हो,

मूकता- गूँगापन,

पंगुता- पैरों की विकलांगता,

बाध्यता- रुकावट,

विलम्बिता- देरी,

प्रवर्धताम्- बढ़े।

चतुर्दशः पाठः

विज्ञानयुगम्

वर्तमानयुगं विज्ञानस्य युगम् अस्ति। अस्मिन् युगे वयं स्वगृहे एव विज्ञानस्य चमत्कारान् पश्यामः। विद्युत्प्रभावेण उत्पन्नः प्रकाशः सर्वेषाम् गृहाणि प्रकाशयति। विद्युद्व्यजनेन वयं शीतलवायोः सुखम् अनुभवामः। आकाशवाण्या देशस्य विदेशस्य च विविधं समाचारं शृणुमः।

दूरदर्शनं सर्वेभ्यः सम्पूर्णसंसारस्य नानाप्रकारकं ज्ञानं ददाति। अस्माकं भोजनम् अपि रसोईगैसः इति यन्त्रस्य प्रयोगेण शीघ्रमेव निर्मितं भवति। एवं पदे-पदे वयं विज्ञानस्य लाभम् अनुभवामः।

अभ्यासः

१.'अस्' धातु के रूप लट् लकार में लिखिए।

२.रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. सः विद्युद्व्यजनेन ----------लभते।

ख. अहं रेडियोयन्त्रेण ---------- शृणोमि।

ग. विद्युद् ---------- करोति।

शब्दार्थाः

विद्युद् व्यजनेन-बिजली के पंखे से। शृणुमः- सुनते हैं।

पञ्चदशः पाठः

सुभाषितानि

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा।। १

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
तस्मात् प्रियं हि वक्तव्यं वचने का दरिद्रता।। २

वरमेको गुणी पुत्रो, न च मूर्खशतान्यपि।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति, न च तारागणैरपि।। ३

उदेति सविता ताम्रः ताम्र एवास्तमेति च।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता।। 4

नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः।
शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च न नमन्ति कदाचन।। 5

अभ्यासः

१. अध्यापक छात्रों को निर्देश दें कि वे श्लोकों को सुनाएँ।

२. निम्नलिखित शब्दों के एक-एक पर्याय संस्कृत में लिखिए।

क. शत्रुः

ख. पुत्रः

ग. सविता

घ. ताम्रः

शब्दार्थाः

पाठितः - पढ़ाया गया। बकः-बगुला। प्रियवाक्यप्रदानेन- प्रिय वचन बोलने से। तुष्यन्ति- संतुष्ट होते हैं। जन्तवः-प्राणी। वक्तव्यम्-बोलना चाहिए। वरमेकः (वरम्+एकः) एक श्रेष्ठ है। शतान्यपि- सैकड़ांे भी (शतानि+ अपि)। तमः -अन्धकार को, हन्ति- नष्ट कर देता है।

उदेति-उदय होता है। ताम्रः- लाल रंग का। सविता-सूर्य। अस्तमेति-(अस्तम्+एति) अस्त हो जाता है। नमन्ति-झुक जाते हैं, विनम्र हो जाते हैं।

प्रोजेक्ट कार्य- सुभाषित श्लोकों को लिखकर कक्षा में टाँगिए।

षोडशः पाठः

महामनामदनमोहनमालवीयः

महामना मदनमोहनमालवीयस्य नाम को न जानाति। महापुरुषेषु तस्य प्रमुखं स्थानम् अस्ति। सः स्वतंत्रतायाः संग्रामे अग्रणीः आसीत्। तस्य जन्म प्रयागनगरे अभवत्। तस्य पिता श्री ब्रजनाथ मालवीयः आसीत्। तस्य माता श्रीमती भुना देवी आसीत्। सा धर्मपरायणा आसीत्। तस्योपरि मातुःपितुः च प्रभावः अभवत्। शैशवे सः संस्कृतम् अपठत्। सः धार्मिकः आसीत्।

उच्चशिक्षां समाप्य सः राजकीयविद्यालये शिक्षकः अभवत्। ततः शिक्षकपदं त्यक्त्वा सः वाक्कीलो अभवत्। न्यायालयेषु हिन्दीभाषायाः प्रयोगाय सः प्रयत्नम् अकरोत्। अयं महापुरुषः शिक्षाविद्, राजनीतिज्ञः, भारतीयसंस्कृतिरक्षकः, दृढ़संकल्पः च आसीत्।

अभ्यासः

१. संस्कृत में उत्तर दीजिए-

क. मदनमोहनमालवीयस्य जन्म कुत्र अभवत्?

ख. तस्य पितुः किं नाम आसीत?

ग. सः कं व्यवसायम् अकरोत्?

२. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. भारतीयेषु महापुरुषेषु तस्य ------- अस्ति।

ख. तस्य जन्म ------- अभवत्।

शब्दार्थाः

प्रमुखम्-मुख्य, अग्रणीः- प्रमुख, वाक्कील-वकील।

सप्तदशः पाठः

अहिंसा परमोधर्मः

सिंहासने स्थितः वनराजः

आज्ञापयति शृगालम्।

मन्त्रिन् ! पशुं-पशुं गत्वा त्वं

मम काननं विशालम्।।

आमन्त्रय भल्लूकमुलूकं

गजं चित्रकं नागम्।

मार्जारं नकुलं च शूकरं

मकरं च सानुरागम् ।।

वर्षाकाले इदं काननं

हरिततृणैः परिपूर्णम्।

तेजस्वी व्याघ्रः आगच्छतु

वैरं कृत्वा चूर्णम्।।

गायतु मल्हारं मण्डूकः

नृत्यतु सदा मयूरः।

वने भवन्तु निर्भयाः सर्वे

अधुना न कोऽपि क्रूरः।।

अहो अहिंसा परमोधर्मः

कथं न चेतसि ज्ञातः।

अद्य भविष्यति निखिले विश्वे

मार्गोऽयं विख्यातः।।

शब्दार्थाः

वनराजः- ंिसंह (वन का राजा), आज्ञापयति-आज्ञा देता है। शृगालम्-सियार को, मन्त्रिन्-हे मन्त्री जी। आमन्त्रय- निमन्त्रण दो; भल्लूकमुलूकम् (भल्लूकम्+ उलूकम्), भालू तथा उल्लू को, चित्रकम्-चीते को। मार्जारम्- बिलार को, नकुलम् - नेवले को। शूकरम्- सुअर को। मकरम्-मगर को, सानुरागम्-प्रेमपूर्वक, काननं-जंगल, हरिततृणैः- हरी-भरी घास से, मल्हारं- वर्षाकालीन एक राग। क्रूर-कठोर (निर्दय)। चेतसि- मन में। ज्ञातः- विदित, निखिले विश्वे-सम्पूर्ण संसार में।

अष्टादशः पाठः

एकःकुत्र गतः?

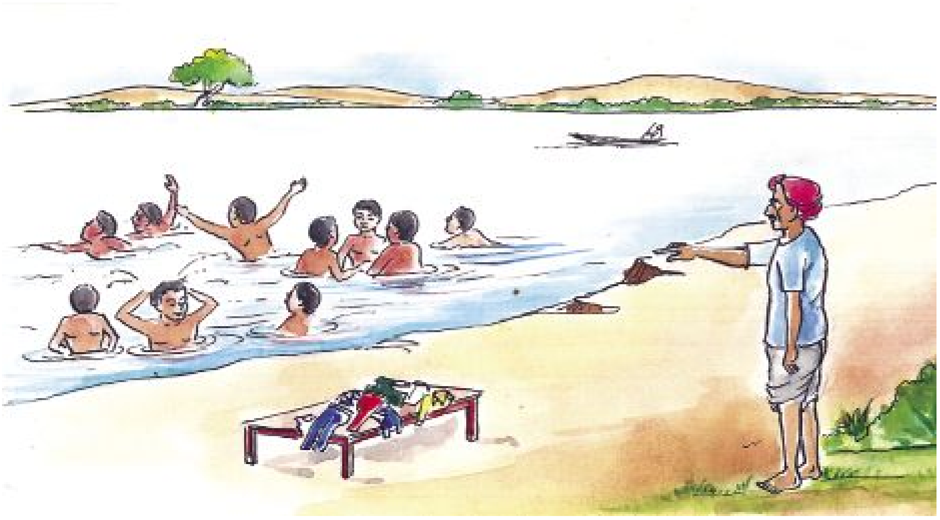

एकदा दशबालकाः स्नानाय नदीतटम् अगच्छन्। ते स्नात्वा नदीपारम् आगताः । तत्र तेषां नायकः अकथयत्- वयं सर्वे स्मः न वा? इति कथयित्वा सः 'एकः, द्वौ, त्रयः, चत्वारः, पंच, षट्, सप्त, अष्ट, नव,' इति क्रमेण सर्वान् अगणयत्। सः अवदत् अत्र तु नव बालकाः एव सन्ति। एकः बालकः न अस्ति। तदा कश्चित् पथिकः तत्र आगच्छत्। सः तान् बालकान् अपृच्छत्- युष्माकं दुःखस्य किं कारणम् अस्ति। तेषु कश्चित् बालकः अकथयत्। वयं दशबालकाः स्नानाय आगताः। इदानीं नवबालकाः एव स्मः। एकः कुत्र गतः?

पथिकः तान् बालकान् अगणयत्। ततः सः नायकम् अकथयत्- त्वं स्वं न अगणयः। दशमः बालकः त्वम् असि।

अभ्यासः

निम्नलिखित चित्रों के सम्मुख दिए गए संकेतों के अनुसार संस्कृत की संख्याएं लिखिए।

(एकः)

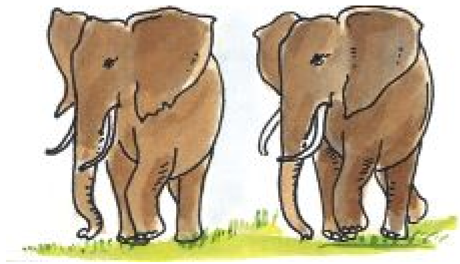

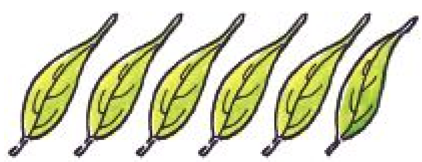

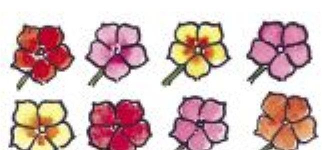

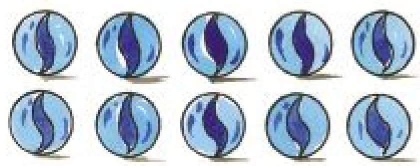

शब्दार्थाः

स्नानाय - स्नान के लिए , स्नात्वा - स्नान करके , आगताः- आए, इदानीम- इस समय ।

प्रोजेक्ट कार्य - १ से १0 तक की संख्याओं के चित्र व संस्कृत नाम लिखकर चार्ट बनाइये तथा कक्षा में टांगिये ।

एकोनविंशतिः पाठः

ईदमहोत्सवः

(रहीमः, करीमः, रेशमा च चन्द्रं द्रष्टुम् इच्छन्ति।)

रहीमः- सखे! ईदमहोत्सवः कदा भविष्यति?

करीमः अद्य चन्द्रस्य दर्शनम् अभवत्। श्वः एव ईदस्य महोत्सवः भविष्यति।

रहीमः- सखे! इति निर्णयं कः अकरोत्?

करीमः- मित्र! अस्य निर्णयं दिल्लीतः इमाममहोदयः अकरोत्। रात्रौ एव तस्य उद्घोषः अभवत्।

रहीमः- श्वः वयं प्रातः एव 'ईदगाहम्' चलिष्यामः।

करीमः- वयं तत्र गमनाय नूतनवस्त्राणि एव धारयिष्यामः।

रहीमः- युवां श्वः मम एव गृहम् आगमिष्यथः। वयम् इतः 'ईदगाहम्' चलिष्यामः।

रेशमा - भ्रातरौ ! इतः पश्यतम्। अस्मिन् उत्सवे सम्मिलितुं हिन्दु-सिक्ख-ईसाई-धर्मावलम्बिनः जनाः अपि सोत्साहम् आगच्छन्ति। तेषां स्वागतम् अस्माकं परमो धर्मः।

अभ्यासः

१.रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. अद्य चन्द्रस्य दर्शनम् ---------।

ख. अस्य निर्णयं दिल्लीतः --------- अकरोत्।

ग. युवाम् श्वः मम एव गृहं ---------।

२.संस्कृत में अनुवाद कीजिए-

क. आज चन्द्रदर्शन हुआ। ख. मैं भी ईद के दिन नये वस्त्र पहनूँगा।

ग. प्रातः काल वे ईदगाह जाते हैं।

३.अस्मद्, युष्मद् के रूप लिखिए।

शब्दार्थाः

श्वः-कल (कल आने वाला), उद्घोषः-घोषणा,

सम्मिलितंु- सम्मिलित होने के लिए सोत्साहम्- (स+उत्साहम्) उत्साह के साथ।

एकोनविंशतिः पाठः

ईदमहोत्सवः

(रहीमः, करीमः, रेशमा च चन्द्रं द्रष्टुम् इच्छन्ति।)

रहीमः- सखे! ईदमहोत्सवः कदा भविष्यति?

करीमः अद्य चन्द्रस्य दर्शनम् अभवत्। श्वः एव ईदस्य महोत्सवः भविष्यति।

रहीमः- सखे! इति निर्णयं कः अकरोत्?

करीमः- मित्र! अस्य निर्णयं दिल्लीतः इमाममहोदयः अकरोत्। रात्रौ एव तस्य उद्घोषः अभवत्।

रहीमः- श्वः वयं प्रातः एव 'ईदगाहम्' चलिष्यामः।

करीमः- वयं तत्र गमनाय नूतनवस्त्राणि एव धारयिष्यामः।

रहीमः- युवां श्वः मम एव गृहम् आगमिष्यथः। वयम् इतः 'ईदगाहम्' चलिष्यामः।

रेशमा - भ्रातरौ ! इतः पश्यतम्। अस्मिन् उत्सवे सम्मिलितुं हिन्दु-सिक्ख-ईसाई-धर्मावलम्बिनः जनाः अपि सोत्साहम् आगच्छन्ति। तेषां स्वागतम् अस्माकं परमो धर्मः।

अभ्यासः

१.रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क. अद्य चन्द्रस्य दर्शनम् ---------।

ख. अस्य निर्णयं दिल्लीतः --------- अकरोत्।

ग. युवाम् श्वः मम एव गृहं ---------।

२.संस्कृत में अनुवाद कीजिए-

क. आज चन्द्रदर्शन हुआ। ख. मैं भी ईद के दिन नये वस्त्र पहनूँगा।

ग. प्रातः काल वे ईदगाह जाते हैं।

३.अस्मद्, युष्मद् के रूप लिखिए।

शब्दार्थाः

श्वः-कल (कल आने वाला), उद्घोषः-घोषणा,

सम्मिलितंु- सम्मिलित होने के लिए सोत्साहम्- (स+उत्साहम्) उत्साह के साथ।

विंशतिः पाठः

चन्द्रशेखरआजादः

चन्द्रशेखरः राष्ट्रभक्तः आसीत्। अयं चन्द्रशेखरः 'आजाद' इति पदेन प्रसिद्धः आसीत्। चन्द्रशेखरस्य जन्म मध्यप्रदेशस्य भावराग्रामे अभवत्। तस्य पिता श्री सीतारामः माता च श्रीमती जगरानी आसीत्।

आचार्यः नरेन्द्रदेवः तेन प्रभावितः भूत्वा काशी विद्यापीठे तस्य अध्ययनस्य व्यवस्थाम् अकरोत्। यदा विद्यापीठस्य अनेके छात्राः असहयोगस्य आन्दोलने सम्मिलिताः अभवन् तदा आजादः अपि तेषु वर्तमानः आसीत्। सः त्रिवर्णं ध्वजं नीत्वा 'जयतु महात्मागांधी' 'जयतु भारतमाता' इति घोषयन् न्यायाधीशस्य सम्मुखे उपस्थितः अभवत्। न्यायाधीशः तम् अपृच्छत्-तव किं नाम? तदा सः उत्तरम् अददात्- मम नाम 'आजादः' इति। तदा क्रुद्धः न्यायाधीशः तस्मै पञ्चदशकशाघातदण्डम् अददात्। अथ च सः जयजयकारं कृत्वा मनसि ब्रिटिशसाम्राज्यस्य विनाशाय दृढ़प्रतिज्ञाम् अकरोत्।

आजादः प्रयागस्य अल्फ्रेडपार्कनाम्नि उद्याने आंग्लरक्षिभिः परिवृतः। आरक्षिणां गुलिकावृष्टिं दृष्ट्वा सः अपि गुलिकाप्रहारम् आरभत। यदा तस्य पार्श्वे एका गुलिका अवशिष्टा आसीत् तदा सः आत्मानम् एव हतवान्।

देशस्य स्वतंत्रतायै मृतः अपि सः अमरः अभवत्।

अभ्यासः

१. निम्नलिखित वाक्यों में रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

क- चन्द्रशेखरस्य जन्म मध्यप्रदेशस्य--------------------अभवत्।

ख-न्यायाधीशः--------------------अपृच्छत्।

ग-एका एव गुलिका---------------आसीत्।

२. अधोलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए-

क-आजादस्य मातुः किं नाम आसीत्?

ख-आजादस्य अध्ययनस्य व्यवस्थां कः अकरोत्?

ग-न्यायाधीशः आजादं किम् अपृच्छत्?

शब्दार्थाः

घोषयन्- चिल्लाते हुए। कशाघात-(कशा+आघात)कोड़े से पीटना। विनाशाय -नाश करने के लिए। परिवृतः- चारों ओर से घिरा हुआ। आरक्षिणाम्-पुलिस की। गुलिकावृष्टिम्-गोलियों की वर्षा। आरभत- प्रारम्भ किया। अवशिष्टा-शेष रही। आत्मानम्- अपने को। हतवान्-मार डाला।

सन्धि

सन्धि का साधारण अर्थ है 'मेल'। किन्हीं दो वर्णों के निकट आने से जो मेल उत्पन्न होता है उसे सन्धि कहते हैं। जैसे- पुस्तक+आलयः = पुस्तकालयः ।

दीर्घ सन्धि-

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ के बाद यदि यही स्वर आये तो दीर्घ सन्धि होती है।

अ, आ, + अ, आ = आ

इ, ई + इ, ई = ई

उ, ऊ + उ, ऊ = ऊ

ऋ, ऋ+ ऋ, ऋ =ऋ

जैसे-

बाल्य + अवस्था = बाल्यावस्था

देव + आलयः = देवालयः

वसुधा + अधिपः = वसुधाधिपः

मुनि + इच्छा = मुनीच्छा

जानकी + इच्छा = जानकीच्छा

विद्या + आलयः = विद्यालयः

नदी + ईशः = नदीशः

विधु+ उदयः = विधूदयः

वधू + उत्सवः = वधूत्सवः

धेनू + ऊढः (ढोया हुआ) = धेनूढः

पुरुष और वचन

पुरुष-

प्रत्येक लकार में तीन पुरुष और तीन वचन होते हैं।

१. प्रथम पुरुष- इसके रूपों का प्रयोग सः-वह, तौ- वे दोनों, ते- वे लोग तथा संज्ञा एवं सर्वनाम पदों के साथ होता है।

२. मध्यम पुरुष- इसके रूपों का प्रयोग त्वम्- तुम, युवाम्- तुम दोनों, तथा यूयम्- तुम लोगों के साथ होता है।

३. उत्तम पुरुष- इसके रूपों का प्रयोग अहं-मैं, आवाम्- हम दोनों तथा वयम्- हम सब के साथ होता है।

वचन-

पुरुष की तरह वचन भी तीन होते हैं-

एक वचन- प्रथम, मध्यम तथा उत्तम पुरुष के एक वचन का प्रयोग एक वचन के कर्ता के साथ होता है। इसमें एक संख्या का बोध होता है।

द्विवचन- इसमें दो संख्याओं का बोध होता है। प्रथम, मध्यम तथा उत्तम पुरुष के द्विवचन का प्रयोग द्विवचन के कर्ता के साथ होता है।

बहुवचन- इसमें तीन या उससे अधिक संख्याओं का बोध होता है। प्रथम, मध्यम तथा उत्तम पुरुष के बहुवचन का प्रयोग बहुवचन के कर्ता के साथ होता है।

अव्यय

जिन शब्दों के लिंग, वचन, विभक्ति में कभी भी कोई परिवर्तन नहीं होता है, वे अव्यय कहे जाते हैं। कुछ उपयोगी अव्यय निम्नलिखित हैं-

सर्वत्र - सब जगह कुत्र - कहाँ

एकदा - एक बार चेद् - यदि

अन्यत - दूसरी जगह यदा - जब

सदा - सदैव मन्दम् - धीरे से

अधुना - अब सह - साथ

एवं - इस तरह तथापि - फिर भी

श्वः - कल (आने वाला)

संख्याएँ

पुंल्लिंग	स्त्रीलिंग	नपुंसकलिंग
१ एकः	एका	एकम्
२ द्वौ	द्वे	द्वे
३ त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
४ चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
५ पञ्च	पञ्च	पञ्च
६ षट्		
७ सप्त		
८. अष्ट, अष्टौ		
९ नव		
१० दश		

कारक

क्रिया से सीधा सम्बन्ध रखने वाले विभक्तियुक्त पदों को कारक कहते हैं। जैसे-श्याम ने पत्र लिखा। इस वाक्य में श्याम तथा पत्र लिखने का क्रिया से साक्षात् सम्बन्ध है। अतः ये सब कारक हैं।

हिन्दी में कारकों की संख्या 8 है किन्तु संस्कृत में इनमें से 6 को ही कारक कहा जाता है। सम्बन्ध (षष्ठी) को कारक नहीं माना जाता है।

सामान्य रूप से हिन्दी में कारकों के चिह्न निम्नवत् हैं।

कारक	**विभक्ति**	**विभक्ति-चिह्न**
कर्ता	प्रथमा	ने
कर्म	द्वितीया	को
करण	तृतीया	से, द्वारा
सम्प्रदान	चतुर्थी	के लिये
अपादान	पञ्चमी	से (अलग होना)
सम्बन्ध	षष्ठी	का, के, की
अधिकरण	सप्तमी	में, पै, पर
सम्बोधन	प्रथमा	हे ! अरे ! भो !

शब्द-रूप

राम (अकारान्त पुंल्लिङ्ग)

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	रामः	रामौ	रामाः
द्वितीया	रामम्	रामौ	रामान्
तृतीया	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः
चतुर्थी	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
पंचमी	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
षष्ठी	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्
सप्तमी	रामे	रामयोः	रामेषु
सम्बोधन	हे राम!	हे रामौ!	हे रामाः!

नोट- 'राम' शब्द की तरह ही पुरुष, अश्व, सिंह तथा वानर शब्दों के भी रूप चलते हैं।

रमा (आकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	रमा	रमे	रमाः
द्वितीया	रमाम्	रमे	रमाः
तृतीया	रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः
चतुर्थी	रमायै	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
पंचमी	रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
षष्ठी	रमायाः	रमयोः	रमाणाम्
सप्तमी	रमायाम्	रमयोः	रमासु
सम्बोधन	हे रमे!	हे रमे!	हे रमाः!

नोट- रमा शब्द की ही तरह एडका, कन्या, कोकिला तथा मूषिका शब्दों के रूप चलते हैं।

फल-(अकारान्त नपुंसकलिङ्ग)

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	फलम्	फले	फलानि
द्वितीया	फलम्	फले	फलानि
तृतीया	फलेन	फलाभ्याम्	फलैः
चतुर्थी	फलाय	फलाभ्याम्	फलेभ्यः
पंचमी	फलात्	फलाभ्याम्	फलेभ्यः
षष्ठी	फलस्य	फलयोः	फलानाम्
सप्तमी	फले	फलयोः	फलेषु
सम्बोधन	हे फलम	हे फले	हे फलानि

नोट-‘फल’ शब्द की तरह ही पुस्तक, पात्र, और पुष्प आदि शब्दों के भी रूप चलते हैं।

अस्मद् (मैं)

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्	आवाम्	अस्मान्
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
चतुर्थी	मह्यम्	आवाभ्याम्	अस्मभ्यम्
पंचमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम	आवयोः	अस्माकम्
सप्तमी	मयि	आवयोः	अस्मासु

युष्मद् (तुम)

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यं	युवाभ्याम्	युष्मभ्यम्
पंचमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव	युवयोः	युष्माकम्
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

इदम्- (यह) पुंल्लिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया	इमम्	इमौ	इमान्
तृतीया	अनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पंचमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः	एषु

स्त्रीलिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	इयम्	इमे	इमाः
द्वितीया	इमाम्	इमे	इमाः
तृतीया	अनया	आभ्याम्	आभिः
चतुर्थी	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः

पंचमी षष्ठी सप्तमी	अस्याः अस्याः अस्याम्	आभ्याम् अनयोः अनयोः	आभ्यः आसाम् आसु

नपुंसकलिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा द्वितीया	इदम् इदम्	इमे इमे	इमानि इमानि

किम् (कौन)

पुंल्लिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा द्वितीया तृतीया चतुर्थी पंचमी षष्ठी सप्तमी	कः कम् केन कस्मै कस्मात् कस्य कस्मिन्	कौ कौ काभ्याम् काभ्याम काभ्याम् कयोः कयोः	के कान् कैः केभ्यः केभ्यः केषाम् केषु

स्त्रीलिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	का	के	काः

द्वितीया तृतीया चतुर्थी पंचमी षष्ठी सप्तमी	काम् कया कस्यै कस्याः कस्याः कस्याम्	के काभ्याम् काभ्याम काभ्याम कयोः कयोः	काः काभिः काभ्यः काभ्यः कासाम् कासु

नपुंसकलिङ्ग

विभक्तिः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा द्वितीया	किम् किम्	के के	कानि कानि

नोटः शेष रूप पुंल्लिङ्ग के समान ही होते हैं।

नोटः शेष रूप पुंल्लिङ्ग के समान ही होते हैं।

धातु रूप

कृ- करना

लट् लकार (वर्तमान काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	करोति करोषि करोमि	कुरुतः कुरुथः कुर्वः	कुर्वन्ति कुरुथ कुर्मः

लोट् लकार (आज्ञार्थक)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन

प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	करोतु कुरु करवाणि	कुरुताम् कुरुतम् करवाव	कुर्वन्तु कुरुत करवाम

लृट् लकार (भविष्यत् काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	करिष्यति करिष्यसि करिष्यामि	करिष्यतः करिष्यथः करिष्यावः	करिष्यन्ति करिष्यथ करिष्यामः

लङ् लकार (भूतकाल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	अकरोत् अकरोः अकरवम्	अकुरुताम् अकुरुतम् अकुर्व	अकुर्वन् अकुरुत अकुर्म

पठ्- पढ़ना

लट् लकार (वर्तमान काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	पठति पठसि पठामि	पठतः पठथः पठावः	पठन्ति पठथ पठामः

लोट् लकार (आज्ञार्थक)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	पठतु	पठताम्	पठन्तु
मध्यम पुरुष	पठ	पठतम्	पठत
उत्तम पुरुष	पठानि	पठाव	पठाम

लृट् लकार (भविष्यत् काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति
मध्यम पुरुष	पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ
उत्तम पुरुष	पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः

लङ् लकार (भूतकाल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यम पुरुष	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तम पुरुष	अपठम्	अपठाव	अपठाम

गम् (गच्छ्)- जाना

लट् लकार (वर्तमान काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन

प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	गच्छति गच्छसि गच्छामि	गच्छतः गच्छथः गच्छावः	गच्छन्ति गच्छथ गच्छामः

लोट् लकार (आज्ञार्थक)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	गच्छतु गच्छ गच्छानि	गच्छताम् गच्छतम् गच्छाव	गच्छन्तु गच्छत गच्छाम

लृट् लकार (भविष्यत् काल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	गमिष्यति गमिष्यसि गमिष्यामि	गमिष्यतः गमिष्यथः गमिष्यावः	गमिष्यन्ति गमिष्यथ गमिष्यामः

लङ् लकार (भूतकाल)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष मध्यम पुरुष उत्तम पुरुष	अगच्छत् अगच्छः अगच्छम्	अगच्छताम् अगच्छतम् अगच्छाव	अगच्छन् अगच्छत अगच्छाम

सूक्ति पहचानो

सत्य	अहिंसा	परमो	अति	श्रद्धावान्	लभते	ज्ञानम्
मेव	जयते	धर्मः	सर्वत्र	यत्र	विद्वान्	श्रद्धावान्
उदार			वर्जयेत्	नार्यस्तु	सर्वत्र	लभते
चरितानाम्				पूज्यन्ते	पूज्यन्ते	ज्ञानम्
तु	वसुधैव	कुटुम्बकम्		रमन्ते	तत्र	देवता

यहाँ संस्कृत सूक्तियों के सरल अर्थ संकेत दिए हैं, जिनका संस्कृत रूप ऊपर ग्रिड में छिपा है, खोजकर सूक्ति पूरी करना है। ये सूक्तियाँ ऊपर, नीचे, दायें, बायें, के खानों को मिलाकर पूरी कर सकते हैं। इसके बाद भी खाली छूटे खानों में अपनी पसंद की सूक्ति भरो और साथी से हल करवाओ।

अहिंसा सबसे बड़ा धर्म है। सच की सदा जीत होती है। सारी पृथ्वी एक परिवार है। विद्वानों का हर जगह सम्मान होता है। जहाँ महिलाओं का सम्मान होता है, वहाँ देवता रहते हैं। श्रद्धा हो, तभी ज्ञान आता है।

राष्ट्रगान

जन–गण–मन अधिनायक, जय हे
भारत–भाग्य विधाता।
पंजाब–सिंध–गुजरात–मराठा–
द्राविड़–उत्कल बंग
विंध्य–हिमाचल–यमुना–गंगा
उच्छल–जलधि तरंग
तव शुभ नामे जागे,
तव शुभ आशिष मांगे,
गाहे तव जय गाथा
जन–गण–मंगल दायक जय हे
भारत–भाग्य विधाता।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय जय हे!